

DEZADAPTATSIYALASHGAN O‘SMIRLARNI KORREKSIYA QILISHNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Karimova Maftuna To‘ra qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti. Pedagogika kafedrasida o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada dezadaptatsiyalashgan o‘smirlarda “Men” timsolini korreksiya qilish muammosi bilan bog‘liq ilmiy adabiyotlar tahlil qilindi, dezadaptatsiyalashgan o‘smirlarda “Men” timsolini korreksiya qilish doirasidagi tadqiqot metodikalar tanlandi va qo‘llanildi, dezadaptatsiyalashgan o‘smirlarda “Men” timsolini korreksiya qilishning o‘ziga xos xususiyatlarini empirik jihatdan asoslandi, amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Bundan tashqari maqolada dezadaptatsiyalashgan o‘smirlarda “Men” timsolini korreksiya qilishning muayyan mezonlarga ega bo‘lishi mumkinligi o‘rganildi. Dezadaptatsiyalashgan o‘smirlarda “Men” timsolini korreksiya qilish doirasida ularning salbiy va ijobiy ta’sirlarini inobatga olgan holda diagnostik usullardan keng foydalanildi va dezadaptatsiyalashgan o‘smirlarda “Men” timsolini korreksiya qilish doirasida olingan natijalar yuzasidan amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tayanch so‘zlar: dezadaptatsiyalashgan o‘smir, individual xususiyatlar, korreksiya, faoliyat, hissiy zo‘riqish, o‘smir yoshi, agressiv holatlar, ijtimoiy psixologik muamo.

Аннотация: В статье проанализирована научная литература, связанная с проблемой коррекции образа “я” у дезадаптированных подростков, выбраны и использованы методики исследования в рамках коррекции образа “я” у дезадаптированных подростков, эмпирически обоснованы особенности коррекции образа “я” у дезадаптированных подростков, разработаны практические рекомендации. Кроме того, в статье изучалось, что коррекция образа “я” у дезадаптированных подростков может иметь определенные критерии. В рамках коррекции образа “я” у дезадаптированных подростков широко применялись диагностические методы с учетом их отрицательного и положительного влияния, разрабатывались практические рекомендации по результатам, полученным в рамках коррекции образа “я” у дезадаптированных подростков.

Ключевые слова: дезадаптированный подросток, индивидуальные особенности, коррекция, активность, эмоциональное напряжение, подростковый возраст, агрессивные ситуации, социально-психологическая проблема.

KIRISH

Uzoq asrlar davomida millatimiz oilani inson ma’naviyatini shakllantirishning eng maqbul maskani sifatida e’tirof etgan. Oila qaysi millatga mansub bo‘lsa, o‘sha xalqning ma’naviyatini o‘zida mujassamlashtirib, bir necha asrlik tarixga ega bo‘lgan an’analarni, ma’naviyatni avloddan-avlodga yetkazadi. Agarda shaxsning shakllanishida biologik, tabiiy va madaniy muhit, ijtimoiy tajriba, odamlar bilan munosabat kabi omillar muhim ahamiyat kasb etishini inobatga olsak, bularning barchasi oilada mujassamlashganligini ko‘rishimiz mumkin. Shu ma’noda, oila ma’naviyat va ma’rifat qo‘rg‘oni hisoblanib, oila qaysi millatga taalluqli bo‘lsa, o‘sha millatning ma’naviyatini o‘zida aks ettiradi. Psixologiyada shaxs shakllanishining birinchi bosqichini A.V.Petrovskiy adaptatsiya bosqichi deb hisoblaydi. Uning fikriga qaraganda, bu bosqichda shaxs tomonidan jamiyatda o‘rnatilgan ijtimoiy me’yor va mezonlarni, shuningdek, faoliyatni ma’lum usul va vositalarini egallashi tushiniladi. Subyekt, yangi ijtimoiy muhitga kirar ekan, avvalo, o‘rnatilgan me’yorlarni

o'zlashtirib olishi zarur, shundan keyingina u o'zini shaxs sifatida namoyon eta oladi. Agar individda adaptatsiya jarayonidagi qiyinchiliklarni yengib o'tish imkoni bo'lmasa, shaxs rivojlanishidagi asoratli buzilishlariga sabab bo'lishi mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI

O'smirlarda oilaviy munosabatlar jarayonidagi dezadaptatsiya holatlarini yuzaga kelishini o'rganishda xorijiy olimlar: U.Jems, Ch.Kuli, U.Tomas, F.Znanetskiy, J.Piaje, Z.Freyd kabilar oilaning a'zolari davrasida ro'y beradigan shaxslararo munosabatlarning xarakteriga alohida e'tibor berishib, bir shaxsning boshqa bir shaxs ta'sirida qanday qilib, o'z sifatlarini takomillashtirishi, o'zgartirishi, tarbiyalanishi kabi qator masalalarni o'rgandilar. Oila a'zolari o'rtasida sodir bo'ladigan murakkab va serqirrali o'zaro munosabatlar ko'plab olimlar, shu jumladan, O'zbekistonlik olimlar M.Davletshin, G.Shoumarov, E.Goziyev, B.Qodirov, X.Karimov, N.Soginov, F.Akramova, G.Yodgarova, M.Salayeva, D.Xoliqov va boshqalar tomonidan o'rganilgan. Ularda ko'proq o'zbek oilasiga xos urf-odatlar, udumlar, an'analar nuqtai nazaridan oilaviy munosabatlarning etnopsixologik qirralari tadqiq etilgan. O'zbekistonda oila muammolari doirasida o'rganilishi an'anaga aylangan. Qator tadqiqotlarda E.G'oziev, G.Shoumarov, V.Karimova, I.Yoqubov, B.Qodirov, S.Mirhosilov, E.Usmonov, N.Soginov, F.Akramova, L.Karimova, N.Salaeva, O.Shamiyeva, O.Abdusattorova va boshqalar oilaviy hamda shaxslararo o'zaro munosabatlar doirasida alohida ahamiyat kasb etgan gender tafovutlar o'rganilgan.

MUHOKAMA

Dezadaptatsiya subyekt tomonidan ijtimoiy me'yor va mezonlarga moslasha olmaslik sanaladi. Psixologik adabiyotlarda ijtimoiy psixologik dezadaptatsiyaning quyidagi turlari tasniflanadi: Psixogen dezadaptatsiya: o'smirning atrofidagi ijtimoiy muhitdagi uning uchun ahamiyatli bo'lgan insonlar bilan muloqoti jaryonidagi buzilishlar natijasida kelib chiqadi. Ko'p holarda bu uning tengdoshlari bilan bo'lgan munosabatlardagi buzilishlar natijasi bo'lishi mumkin. Emotsional yaqin insonlari bilan muloqot o'smirdagi hissiy kechinmalarining shakllanishining asosiy manbai bo'lib xizmat qiladi. Bu jarayonda o'smirning yaqin ijtimoiy muhitdagi ayrim yaqin insonlar bilan negativ kechimalari, boshqa yaqin insonlar bilan muloqotda kompensatsiya qilinadi. O'smirlarda dezadaptatsiya holatini kelib chiqish ehtimoli uning muloqotdagi kompensatsiya jarayoni asotsial ijtimoiy muhit orqali amalga oshgan hollarda ortadi. Lekin boshqa tomondan o'smirning tengdoshlari bilan ijobiy muloqoti undagi oiladagi, yoki maktabda o'qituvchi bilan shaxslaro munosabatlaridagi buzilishlarni kompensatsiya qilish imkonini yaratadi. Dezadaptatsiya holatlari keltirib chiqishida o'smirlar oilaviy anamnezining og'irlashuvi: noto'liq oilalar va oiladan tashqarida tarbiyalanishlik, ko'p ichuvchi ota, ota-onalardan birining ruhiy kasalligi, oiladagi disgarmonik munosabatlar va kelishmovchiliklar, bolalikda o'smirda ota-onaning noto'g'ri munosabati, psixopatologiya darajasining chegaraviy yoki yuqoriligi bilan farq qilishadi. Ko'p holatlar o'smirning ijtimoiy dezadaptatsiya holatlarini bartaraf etishda oilaviy tarbiya metodlarini o'rganish, qandaydir yangiliklar olib kirish, oilaviy tadbirlarni birgalikda o'tkazish maqsadga muvofiqdir. Dezadaptatsiya holati sog'lom, yoki turli asab psixik buzilishlari mavjud o'smirlarda shakllanishini kiritish mumkin.

NATIJALAR

Amerikalik sotsial-psixolog K.N.Tomas (1973) tomonidan ishlab chiqilgan. Mazkur metodika o'smir shaxsining ziddiyatli vaziyatlardan chiqib ketish uchun o'z-o'zini muhofaza qilishga qaratilgan ma'lum yo'nalashni tanlashi va shu asosida o'z - xulq atvoridagi bahs munozaraga, o'zaro hamkorlikka, o'zaro kelishuvga, o'zini chetga olishga, o'zini moslashtirishga qaratilgan ichki yetakchi harakat motivatsiyasii aniqlashga qaratilganligi bilan xarakterlanadi. Binobarin mazkur metodika yordamida u yoki bu

o‘smirdagi ma’lum psixologik muhofaza imkoniyatlari haqida tegishli mulohazalar yuritish mumkin.

Metodikani qo‘llash tartibi: Sinovchiga 30 juftlikdan iborat savolnoma taqdim etiladi va har bir savolnomadagi juftlikdan faqat bittasini ya’ni o‘z xohishlariga mos keladiganini tanlash va belgilash tavsiya qilinadi. Undan so‘ngra xar bir tanlangan juftlikdagi savol (“a” yoki “b”) metodika kaliti asosida baholanadi. Mazkur metodika yordamida o‘smir shaxsini ichki motivatsiyasi va shaxslararo munosabatdagi ziddiyatlarni bartaraf etish va ziddiyatli holatlarni boshqarish sportchi shaxsi uchun xarakterli holatlari belgilab olinadi. Yana shuni aytish joizki, ziddiyatlar tipologiyasiga asoslanib K.Tomas bu jarayon uchun, yetakchi bo‘lgan ikki xulq-atvor yo‘nalishini belgilaydi. Ya’ni, birinchisi, kooperatsiya konfliktga jalb etilgan sportchi shaxsining o‘zgalarga qiziqishga o‘z diqqatini qaratganligi bo‘lsa, ikkinchisi ziddiyatga kirishgan o‘z shaxsiy qiziqishlarini himoya qilish uchun o‘ta qat’iylikni namoyon etishini o‘z ichiga oladi. Binobarin mazkur ikki yo‘nalish yoki mezon asosida K.Tomas ziddiyatlarni bartaraf etishga qaratilgan quyidagi individual uslublarni tavsiya etadi. A) Bahs-munozara (musobaqalashuv) o‘zgalarni yengish hisobiga qiziqishlarini qondirishga erishish uchun intilish.

B) Hamkorlik-vaziyat ishtirokchilari muqobillikka keladilar, bu muqobillik ikkala tomon manfaatlarini qondirishga xizmat qiladi.

V) Kelishuv (kompromiss) – o‘zaro bir-biriga yon berish yo‘li orqali ziddiyatli vaziyat ishtirokchilarining bir murosaga kelishi.

G) O‘zini chetga olish – o‘z maqsadlari va o‘zgalar maqsadlarini birdek amalga oshirish uchun yo‘naltirilgan harakatda faol ishtirok etmaslikka moyillik.

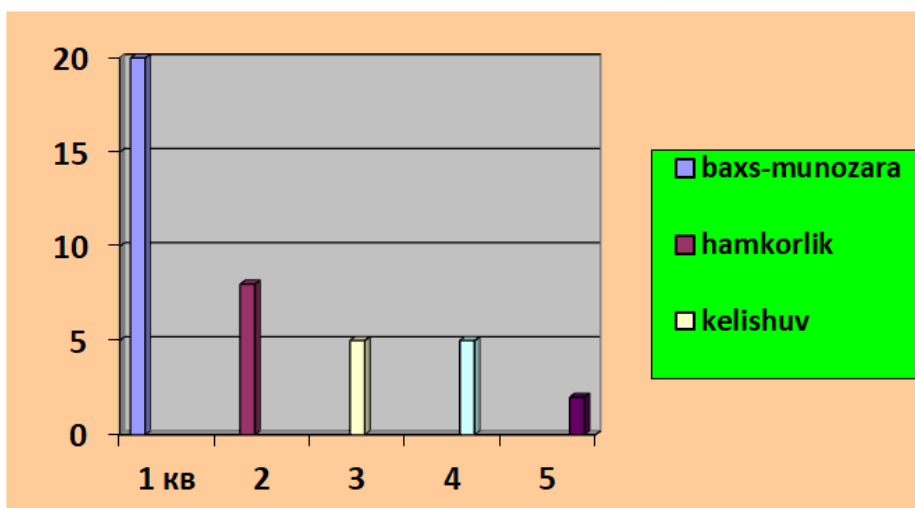
D) Moslashish – baxs munozaraga kirishmasdan o‘z shaxsiy qiziqishi va manfaatlarini o‘zgalar faoliyati uchun qurbon qilishga tayyorlik.

Sinaluvchi o‘smirlarning Tomas testi natijalari:

No	O‘simirlarning tanlovi	Sinaluvchilarning soni	%
1	Baxs-munozara (musobaqalashuv) o‘zgalarni yengish hisobiga qiziqishlarini qondirishga erishish uchun intilish.	20	50 %
2	Hamkorlik-vaziyat ishtirokchilari muqobillikka keladilar, bu muqobillik ikkala tomon manfaatlarini qondirishga xizmat qiladi.	8	20 %
3	Kelishuv (kompromiss) – o‘zaro bir-biriga yon berish yo‘li orqali ziddiyatli vaziyat ishtirokchilarining bir murosaga kelishi.	5	12%
4	O‘zini chetga olish – o‘z maqsadlari va o‘zgalar maqsadlarini birdek amalga oshirish uchun yo‘naltirilgan harakatda faol ishtirok etmaslikka moyillik.	5	12%
5	Moslashish – baxs munozaraga kirishmasdan o‘z shaxsiy qiziqishi va manfaatlarini o‘zgalar faoliyati uchun qurbon qilishga tayyorlik.	2	6%
6	Σ	40	100 %

Mazkur usulni qo‘llash orqali respondentlarning ziddiyatli vaziyatga nisbatan faolligini namoyon etuvchi xulq-atvor motivatsiyasi ko‘rinishlariga baho berishdir. Ayni paytda shu yo‘l bilan ham har bir o‘smir uchun xarakterli bo‘lgan PM imkoniyatlari haqida tegishli tasavvurga ega bo‘lish mumkin.

Sinaluvchi o‘smirlarning natijasi

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, buyuk davlatni qurish uchun barkamol inson tarbiyalanmog'i zarur. Shu sababli yoshlarni ruhan tetik, ma'nan barkamol qilib tarbiyalash bugungi kunning asosiy vazifasidir. Har qanday oilada o'zaro munosabatlaridan izohli vaziyatlarning yuzaga kelishi muqarrar ekanligini inobatga oladigan bo'lsak, uni bartaraf etish mumkin ekanligi a'yonlashadi. Lekin shu nizolarning xarakteri ularning oqibatlariga ko'ra turli oilalar va ulardagi oilaviy munosabatlar bir biridan farqlanadi. Aslida, muvaffaqiyatli oilalardagi nizolar biriktiruvchidir va muvaffaqiyatsiz oilalardagi nizolar ajratuvchi xususiyatga ega. Shunday ekan, muvaffaqiyatli oila jamiyatning asosiy kuchi va tayanchidir. Shunday qilib markaziy nerv sistemasi funksiyalaridagi buzilishlar aniqlangan o'smirlar bilan psixologik pedagogik korreksion tadbirlar olib borilishi asosida nevrolog, psixolog, psixiatrlar logoped, pedagoglarning muntazam kuzatuvida bo'lishlari zarur. Dezadaptatsiya holatida namoyon bo'luvchi neyrodinamik buzilishlarning namoyon bo'lish shakllaridan birini psixomotor sustlashuv tashkil qiladi. Bunday o'smirlar psixik faoliyat rivojlanishining sustalashuvi, harakat faolligini pasayishi, emotsional reaksiyalarning past namoyon bo'lishi bilan ajralib turadilar. Bu o'smirlar turli vaziyatlarda tez reaksiya ko'rsata olmaganlari tufayli tengdoshlari bilan shaxslararo munosabatlar jarayonida, o'quv faoliyatida jiddiy qiyinchiliklarni his etadilar. Neyrodinamik buzilishlar psixik jarayonlar kechishidagi notekisliklarda xam namoyon bo'ladi. Xulqiy ko'rinishlardagi emotsional beqarorlik, o'ta faollik darajasidan o'ta passivlik xolatga osonlik bilan o'tish va aksincha umuman xarakatdagi passivlikdan, boshqarib bo'lmaydigan giperaktivlik xolatiga o'tish xolatlari uchrab turadi. Darslarda tez charchash, o'zini yomon xis etish borasidagi shikoyatlar tez-tez qaytarilib, bu xolatlar ulardagi o'zlashtirish darasidagi tez o'zgaruvchanlikka, undagi intellektual rivojlanish darajasining nisbatan rivojlanganligiga qaramasdan o'zlashtirish darajasining pastligi kuzatiladi. Bu toifadagi o'smirlardagi rivojlanish xususiyatlari ko'pincha ikkilamchi qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi, o'qituvchilar tomonidan ulardagi yosh va individual tipologik xususiyatlarini to'g'ri tushuna olmaslik oqibatida kelib chiqadi.

O'smirlardagi dezadaptatsiya holatlarida o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri stress va frustratsiya vaziyatlarida faollikning yo'qotilishi, hisoblanadi. Bu vaziyatda o'smirlarning muloqot tizimi to'laqonli emasligi avvalo tengdoshlari, yaqin ijtimoiy muxitdagi odamlar bilan aloqalarning buzilganligi unda "yolg'izlik", "begonalashuv", "zerikish" kabi kechinmalarining paydo bo'lishiga olib keladi. Aynan o'smirlar davrida ijtimoiy psixologik dezadaptatsiya xolatlari o'z vaqtida aniqlab bartaraf etilmasa, o'smir shaxsining kamolotiga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan oqibatlarga olib kelishi mumkin. Ya'ni bu holat o'smirni o'z-o'ziga beradigan bahosining yanada pasayib ketishiga, turli tabiatdagi

shaxslaro munosabtlardagi nizolarga, shaxs rivojlanishida alohida ahamiyatga ega bo'lgan o'quv faoliyatiga nisbatan motivatsiyaning pasayishiga, nevroz holatining vujudga kelishiga va hatto psixik buzilishlarga sabab bo'lishi mumkin. Shu tufayli ham ko'pchilik psixologlar bu muammoni o'rganishga alohida e'tibor qaratganlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Kamilova N.G. Muammoli o'smir: tashxis, tadqiqot metodlari. T.,2004.
2. Nurmuxamedova L.SH. Sharq mutafakkirlari oilada farzand tarbiyasi to'g'risida. Xalq ta'lim. N.4. T., 2004.
3. Raxmanova D.R. O'smirlarda qo'rqinch determinatsiyasi xususiyatlarining turli vaziyatlarda rivojlanishi. Avtoreferat.T., 2004
4. Mamatov M.M. Etnopsixologiyadan ma'ruzalar matni. ToshDU. “Universitet” nashriyoti, Toshkent. - 2001.
5. Umumiy psixologiya. A.V.Petrovskiy tahriri ostida 3-qayta ishlangan va to'ldirilgan ruscha nashr tarjimasini. - Toshkent.: O'qituvchi.2012
6. Umumiy psixologiyadan amaliy mashg'ulotlar. A.I.SHcherbakov tahriri ostida- T.: O'qituvchi, 2004
7. Shoumarov G.B. Psixologiya fani: Yangiliklar, muammolar, echimlar. "Ma'rifat"ro'znomasi, 12 oktyabr', 2003 y.
8. G'oziev e.G.“O'quvchilarni o'quv faoliyatini boshqarish” T. 2013y.
9. Usmonova Z. “O'quvchilarda mustaqil tafakkurni qanday shakllantirish mumkin?” T. 2000y.